

GÜRCÜ DİLİNDEKİ TÜRKÇE KÖKENLİ ÖZEL İSİMLER*

Turkuli Tsarmomavlobis Antroponimebi Kartulshi
Turkish Origin Personal Names in Georgian language

Telif: Marine Janashia
Tercüme: Ali Ertuğrul**
Alexander Chulukhadze***

Özet: Bu çalışmada, farklı zamanlarda Gürcü diline geçmiş bulunan Türkçe özel isimler, farklı kaynaklardan tespit edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Anadolu Türkçesi, Azerî Türkçesi ve Kafkas Türk dilleri (Karaçay-Balkar ve Kumuk)nden intikal eden bu özel isimlerin, başlıca şu alanlara ait oldukları görülür: Hayvan isimlerinin yansıması olan özel isimler (zooname), irkî menşei ifade eden özel isimler, içtimai ıstilahlar, akrabalığı tanımlayan ıstilahlar, meslekî ıstilahlar ve yine, dinî akideyi yansıtan ve karizmatik anlamlar taşıyan ıstilahlar.

İslâmiyetin Türk kabileleri arasında yayılmasından sonra, menşe itibarıyla Türkçe olan özel isimler, ekseriyetle yerlerini İslâmî olanlara terk etmişlerdi. Bu farklılaşmaya rağmen, varlıklarını muhafaza edebilen ve ekseriyetle karizmatik anlamlar içeren Türkçe isimler, zamanla Gürcüceye de nüfuz etmişlerdir. Ayrıca, isim, sıfat, zarf ve mürekkep isimlerden müteşekkil Türkçe kelimelerin de Gürcüceye bir isim olarak intikal ettikleri görülür.

Anahtar kelimeler: Özel isimler, Türk dili, Gürcü dili.

Turkic Person Names in Georgian Languages

Abstract: This study tries to find out and explain personal names that have entered into Georgian language from Turkish at different times. We observe that those names which passed from Anatolian Turkish, Azeri Turkish and Caucasian Turkic languages (Karachai, Balkar and Kumuk) mainly belong to these fields: Personal names that reflect animal names (zooname), names that express racial

** Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

*** Dr., Tahran Ün. Edebiyat ve Beşerî İlimler Fak. Fars Dili ve Edebiyatı Böl. Mezun.

roots, social terms, terms that define relative relations, professional terms and also terms that reflect religious meanings and carry charismatic meanings.

After the spread of Islam within Turkish tribes, originally Turkish personal names were mostly replaced by Islamic names. Despite this transformation, some of the Turkish names that kept surviving, especially those that have charismatic meanings, in time have entered into Georgian as well. In addition, it is observed that some of Turkish words that are consisted of nouns, adjectives, adverbs, and compound nouns have also entered to Georgian as personal names.

Key words: *Personal names, Turkish language, Georgian language.*

Neredeyse her dilde, o dile mahsus özel isimlerin yanında, başka bir dilden geçmiş özel isimlere de tesadüf edilir. Bu bakımdan Gürcüce de bir istisna teşkil etmez. Gürcü onomastiki (özel isim bilimi), Gürcüce'ye geçmiş bulunan Yunanca ve Farsça özel isimleri bugüne kadar ele alınıp incelemiş ve açıklığa kavuşturmuştur.¹ Biz, bu çalışmada, menşe itibarıyla Türkçe olan özel isimleri, Gürcü yazılı eserlerinden (M. XI-XX), çeşitli tahrir defterlerinden (statistikuri aghtserilobani), Tiflis Yazma Eserler Enstitüsü ve Gürcistan Devleti Merkez Arşivi'ndeki Eski Tarihî Belgelerdeki Özel İsimler Fihristinden, Özel İsimler Sözlüğü'nden v.d. istifade ederek tespit etmeye çalıştık.² Bu çalışmada açıklamaya çalıştığımız Türkçe özel isimlerin ekseriyeti bugün artık kullanılmamaktadır. Fakat, biz bunları da bu çalışmada göz önünde bulundurduk. Zira, bu isimlerden bazıları, Gürcü dili ile Türk dilleri arasındaki lugavî ve tarihî ilişkileri mütalaa etmek hususunda, bize oldukça ilginç bilgiler vermektedirler.

Bize göre, Türkçe özel isimler Gürcüce'ye şu kaynaklardan intikal etmişlerdir: Anadolu Türkçesi, Azerî Türkçesi ve Kafkas Türk dilleri (Karaçay-Balkar ve Kumuk).

¹ S. Qaukhchishvili, berdznu mamakatsta sakhelebis gadmotsemisatvis kartulshi, in: *Arili*, Tiflis 1925, s. 89-105; M. Andronikashvili, *narkvevebi iranul-kartuli enobrivi urtiertobidan*, Tiflis 1966, s. 417-517.

² E. Taqaishvili, *Sakartvelos sidzveleni*, c. I, II, III, Tiflis, 1909-1920; T. Zhordania, *kronikebi*, c. I, II, III, Tiflis, 1892-1895, 1968; P. Ingoroqva, *Svanetis saistorio dzeglebi*, c. II, Tiflis 1941; S. Kakabadze, *dasavlet Sakartvelos saeklesio sabutebi*, c. I, Tiflis 1921; S. Kakabadze, *Saamilakhvros davtari XVII saukunis meore nakhevrisa*, Tiflis 1925; N. Berdzenishvili, *dokumentebi Sakartvelos sotsialuri istoriidan*, c. I-II, Tiflis 1940-1953; K. Sharashidze, *Samkhret Sakartvelos istoriis masalebi (XV-XVIII)*, Tiflis 1961; S. Qaukhchishvili, *Kartlis tskhovreba*, c. I-II, Tiflis 1955-1959; I. Lortkipanidze, *Kvemo Kartli XVIII saukunis pirvel nakhevarshi*, Tiflis 1953; E. Taqaishvili, *masalani Sakartvelos statistikuri aghtserilobisa XVIII saukuneshi*, Tiflis 1907; A. Ghlonti, *kartveluri sakutari sakhelebi*, Tiflis 1967; G. Leonidze, *kartuli sakhelebi*, in: *Literaturuli Gazeti*, No: 12, Tiflis 1961.

Gürcülerin Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar ve Moğollarla irtibatlı olduklarını tarihten biliyoruz. Moğol hücumunun neticelerinden biri de Türk unsurunun Orta Doğu'da yayılması olmuş³ ve böylece, söz konusu özel isimler de onlarla birlikte bölgeye gelmişti.

Yazılı eserlere dikkat ettiğimizde, Türkçe özel isimlerin Gürcüce'ye, XVI. yüzyıldan itibaren nüfûz etmeye başladığını görmekteyiz. Azerî Türkçesi'nden nüfûz eden özel isimler ise, tarihî belgelerde ve XVII-XVIII. yüzyıllara ait muhtelif tahrir defterlerinde zabt edilmişlerdir. Kafkasya'da sakin bulunan Türk kabilelerine ait özel isimler de, ekseriyetle, Svan dilinde* ve Gürcistan'ın dağlık bölgelerindeki lehçelerinde göze çarpmaktadır. Yazılı kaynakların yokluğu sebebiyle, Karaçay-Balkar ve Kumuklara ait olan bu özel isimlerin hangi yüzyılda Gürcistan'ın dağlık bölgelerindeki lehçelere nüfûz ettiğini tayin etmek ise artık gayr-ı mümkün görünmektedir. Svan dilinde ve dağlık kısımların lehçelerinde bulunan bu özel isimlerin, Gürcistan'ın dağlık bölgelerinde meskûn bulunan halkın (Güney) Kafkasya'ya yerleşmiş olan Türk kabileleri ile uzun asırlar boyunca sürdürdükleri kültürel ve iktisadî ilişkileri neticesinde, söz konusu dillere nüfûz ettiklerine ihtimal verilmektedir.

Türkçe özel isimlerin manaları oldukça vâzıhtır. Bunların, hayvan isimlerinin yansıması olan özel isimler (zoonaime), ırkî menşei ifade eden özel isimler, içtimaî ıstılahlar, akrabalığı tanımlayan ıstılahlar, meslekî ıstılahlar ve yine, dinî akideyi yansıtan ve karizmatik anlamlar taşıyan ıstılahlar oldukları görülür.

İnsanlara isim verme hususunda hayvan isimlerinden istifade etmek, özel isimler tarihinde en eski devirlere tekabül eder. Eski Gürcistan'da yayılmış olan Türkçe özel isimler arasında da hayvan isimlerine tesadüf ediyoruz. Mesela: ასლან-ო "Aslan-i" (G) < "Aslan" (T) < "Arslan" (ET). "Aslan" isminin, Türk kabileleri arasında, "tabu" olarak kabul gördüğü sanılmaktadır. Etimolojik bakımdan, bu kelime "arsıl" || "arsl" (yoğunluk anlamı taşıyan "ar" (koyu kırmızı) sıfatı) ile "aḡ" (hayvan)'dan türetilmiş olmalıdır.⁴ Selçuklular bu ismi, savaşta liyakat ve üstün hizmet gösteren askerlerin isimlerine izafe etmekte idiler. Böylece, "aslan" ismi yavaş yavaş bir lakap haline dönüşmüş olmalıdır. Mürekkep özel isimler arasında "aslan" ismine bir hayli tesadüf edilmesinin nedeni de bu olmalıdır: ასლანბეგ-ო

³ V. Gabashvili, *narkvevebi Makhlobeli Aghmosavletis istoriidan*, Tiflis 1957.

* Gürcü (Kartvel) dili gurubu içine dahil olan Svan dili, konuşma dili olup yazılı bir tarihî metni mevcut değildir. Bu dil, Batı Gürcistan'ın dağlık bölgesi olan tarihî Svaneti eyaletinde konuşulmaktadır [müt. ilv.].

⁴ A. Gafyrov, *Lev i Kiparis (o vostochnikh imenakh)*, Moskova 1971, s. 49.

“Aslanbeg-i”, ალფარსლან–ი “Alparslan-i”, ეგარსლან–ი “Egarslan-i”, ყარასლან–ი “Qaraslan-i”, ყუთლუ–არსლან–ი “Qutlu-Arslan-i”. Bu özel isim birkaç aile ismine de kaynaklık etmiştir: ასლანაძე “Aslanaze”, ასლანიშვილი “Aslanišvili”, ასლანიკაშვილი “Aslanik’ašvili”. ჯურღა “ჭურღა” || ჯურხა “ჭურხა” < Karaçay-Balkar - джергъа ჯორღა, yorga “atın yürüme ile koşma arasında gitmesi” manasına gelmektedir. Bu isim, Gürcistan’ın dağlık bölgelerinde yayılmıştır. დონგუზ–ა “Donguz-a < “Doğuz”, domuz manasına gelmektedir. Bu isim, lakap olarak kullanılmaktadır. ბულა “Буღа” < Türk-Moğol, boğa manasına gelmektedir. Bu isme, özel isim olarak kadim Uygur hukuk belgelerinde ve Rabyuz’un “Peygamberler Kitabı”nda da tesadüf edilmektedir.⁵ ყაფლან “Qaplan” < Türkçe. Gürcüce’de ყაფლანიშვილი “Qaplanišvili” şeklinde kullanılan aile ismi, bu isimden türetilmiştir.

Irkî menşei işaret eden Türkçe özel isimler, kişilere verilen özel isim olarak da kullanılmaktadır. Mesela: გურჯი “Gurჯი”, უზბეგ “Uzbeგ”, ხაზარა “Xazara”, ბაშკირ “Bašk’ir”, ყაზახა “Qazaxa”, თურქა “Turka”, თათარა “Tatara”. Bu isimlerden bazıları, türetme yoluyla aile isimleri olarak da kullanılmıştır: ხაზარაძე “Xazaraძე”, თურქაძე “Turkaძე”, თათარაშვილი “Tatarašvili” v.d.

Orta Doğu ve Orta Asya milletlerinin özel isimlerinin bir hususiyeti vardır: Unvan ve makam anlamı taşıyan pek çok isim, ya özel isim olarak ya da özel ismin bir parçası olarak kişilere isim olarak verilebilir. სულთან–ი “Sultan–i”, ხან–ი “Xan–i”, მირზა “Mirza”, აღა “Aღა” ve diğеr özel isimler, makam ve unvan anlamı taşıyan isimler iken özel isimler haline dönüşmüşlerdir. Türkçe içtimâî ıstılahlardan “sahip” anlamına gelen ბეგ–ი “beg–i” kelimesi⁶, Gürcü diline özel isim olarak nüfûz etmiştir. “Beg”, en üst düzey askerî sınıfı ifade etmekteydi. Osmanlı imparatorluğu döneminde, “bey” (muahhar şekli), diplomatlar, mütercimler ve üst düzey memurların şahıs isimlerinin sonuna izafe edilmiştir. Zamanla bu kelime, hitap ibaresinin bir parçası haline gelmiştir. Sonunda da “beg” izafe olmuş pek çok isim, şahıs isimlerine dönüşmüştür: ოსმანბეგ–ი “Osmanbeg–i”, ასლანბეგ–ი “Aslanbeg–i”, დანიბეგ–ი “Dinibeg–i”, ზარიბეგ–ი “Zaribeg–i”, ზაურბეგ–ი “Zaurbeg–i”, ზაკუმბეგ–ი “Zakumbeg–i”, თემურბეგ–ი

⁵ C. E. Malov, *Pamyatniki drevnyurkskoi pismennosti*, Moskova-Leningrad 1951, s. 374.

⁶ Mukayese ediniz: S. Jikia, aghmosavluri tsarmoshobis sitqvata istoriidan, in: *Enatmetsnierebis Institutis Shromebi*, aghmosavlur enata seria, c. III, Tiflis 1960, s. 4-10.

“Temurbeg-i”, सालाम्बेგ-ი “Salambeg-i”, საფარბეგ-ი “Saparbeg-i”, სეითბე “Seitbe”, ულუბეგ-ი “Ulubeg-i”, ქარამბეკ-ი “Karambek-i”, ყაურბეგ-ი “Qaurbeg-i”, ყაფარბეგ-ი “Qaparbeg-i”. Birkaç Gürcü aile ismi de içtimâî istilahlardan ya da içtimâî bir istilahlı terkip edilerek oluşturulan özel isimlerden teşkil edilmiştir: ბეგაშვილი “Begaşvili”, ასამბეგოშვილი “Asambegişvili”, დანიბეგაშვილი “Danibegaşvili”, ხიდირბეგოშვილი “Xidirbegişvili” v.b. Bu “beg” kelimesi, Karaçay-Balkar dilinde “biy” şeklinde telaffuz edilmektedir. ქელესბი “Keleşbi” || ქელეშბი “Keleşbi”, ასლანბი “Aslanbi”, ბექირბი “Bekirbi” v.d. isimler Svan dilinde de görülmektedir. Bunların, Karaçay-Balkar dilinden bu dile geçtiği açıktır. Türkler, veliahtın öğretmenine ათაბეგ-ი “atabeg-i” demektedirler. Eyaletlerin bir kısmı, idare etmek üzere bu “atabeg”lerin uhdesine tevdi edilmekte idi. Bu isim sonraları özel isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. ჯიბლა “Žibça” < “Yabça” kelimesine, Yenisev ve Orhun kitabelerinde de tesadüf edilmektedir. Bu “yabçu” kelimesi, Orhun Türkleri arasında, kağana en yakın akrabaların uhdesinde bulunan en yüksek makamın unvanı idi. Gürcü yazılı kaynakları içinde “*Kartlis Tskhovreba*”, bu kelimeyi, Hazarların Güney Kafkasya’ya hücumu hadisesini aktarıırken zikretmektedir.⁷ Bu kelimenin ilk hecesindeki “a” harfi, vurgulu hecenin önünde geldiğinden “i”ye dönüşmüştür.⁸ Bir aile ismi olan ჯიბლაშვილი “Žibçaşvili”, bu kelimenin kökünden türetilmiştir. Türkçe en eski makam unvanı olan “xan” kelimesi, pek çok özel isimle terkip oluşturmuştur: ადიმხან “Adimxan”, ალიმხან “Alimxan”, თათარხან “Tatarxan”, დურმიშხან “Durmişxan”, ულუხან “Uluxan” v.d. Yine bu kelime, kadın özel isimleriyle de terkip halinde gelmektedir: ბურდუხან “Burduxan”, თათლიხან “Tatlixan”, მელიხან “Melixan”. ხათუნ-ა “Xatun-a” < “Xatun” (ET) < “Kadun” (Bugünkü Türkçe’deki “kadın” ile mukayese ediniz), hanım. Bu kelimeye de Yenisev ve Orhun kitabelerinde tesadüf edilmektedir. Türkçe’de ise kadın isimlerine izafe edilmiştir. Mesela meşhur Türk şairinin hanımının ismi “Mihrihatun”dur. თარხან “Tarxan” G. < “Tarxan” ET. Divânu Lügâti’t-Türk’te Mahmud-i Kaşgarî bu kelimeyi “emir” kelimesi ile açıklamaktadır.⁹ C. Brockelmann, bu kelimenin kişi özel

⁷ *Kartlis Tskhovreba*, c. I, s. 225.

⁸ Kelimenin başında, “y” ve “j”nin yer değiştirmesi hususunda bkz. M. Beltadze, khazaruli titulebi da sakutari sakhelebi “Kartlis Tskhovrebashi” (müellifin henüz müsvedde halindeki notlarından istifade edilmiştir), s. 216.

⁹ S. M. Shapshal, “K voprosu o tarkhannikh yarlikakh”, in: *Sbornik statey akad. V. A. Gordlevskomu*, Moskova 1953, s. 304; Ivane Javakhishvili, “tarkhan” (Gürcüce “tarxan”)

ismi olarak putperestlik döneminden kaldığını ve hakanlık makamı unvanı olduğunu tahmin etmektedir.¹⁰ Türk vasalları olan Soğdu feodallere “tarxan” denilmekte idi.¹¹ Bu kelimenin semantik bir nüansı Gürcü dilinde de zabt edilmiştir. Bu nüans, “her çeşit vecibe ve vergiden muaf olmak” anlamına gelmektedir (“Freiherr (tarxan) Sein” ile mukayese ediniz).¹² გა-თარხნ-ებულო “Ga-tarxn-ebuli” yani muaf tutulmuş (vecibeler ve vergilerden) ve თარხნ-ობა “tarxn-oba” yani muaf. Bu isim de, Gürcü dilinde aile ismi olarak terkip halinde kullanılmıştır: თარხნიშვილი “Tarxnišvili”. Giorgi Saakadze’nin torunlarının (asilzadelik hiyerarşisinde kraldan sonraki en yüksek üçüncü makam olan) “tavadi” unvanını aldıklarında, kendilerini diğer asilzadeler olan “aznaur”lardan ayırmak için aile isimlerine “tarkhan” kelimesini izafe ettiklerini de zikretmek gerekir.

Makam, iş ve meslek, aile ve diğer hususiyetleri içeren unvanlar da kişilere verilen özel isimler olarak kullanılmışlardır: სუბეი “Subei” < “Subey” (ordu komutanı), სოლაღ-ა “Solay-a” < “Solag” < Sol (sultanın atının solunda bekleyen sultanın şahsî muhafızı). სოლაღაშვილი “Soloğaşvili” de bu isimden türetilmiştir. თემურჩი “Temurçi” < “Temürçi” (demirci); ყაფიჩი “Qapici” < “Kapici” (kapıcı); ათა “Ata” < “Ata” (baba); ყარდაშ-ა “Qardaş-a” < “Kardaş” (kardeş); უზუნ-ა “Uzun-a” < “Uzun” (uzun); იარალი “Iarali” < “Yarali” (yaralı); ყორხმაზ-ა “Qorxmaz-a” < “Korkmaz” (korkmaz); ყარა “Qara” < “Kara” (kara). Bu son kelime, büyük ve kudretli anlamında kahramanlar, hanlar ve devlere de izafe edilmiştir (Makam ismi ile mukayese ediniz: Karahan (büyük han)).

İslâm’ın yayılmasından sonra Türk kabileleri arasına, bu dinle birlikte İslâmî özel isimler de nüfûz etmiştir. Bundan sonra öz Türkçe özel isimler, İslâmî özel isimler karşısında varlıklarını muhafaza edememişler ve sayı bakımından azalmışlardır. Kenarda köşede kalan Türkçe özel isimler ise, ekseriyetle karizmatik manalar taşıyanlar olmuştur. Bunlardan birkaç kelime Gürcü dilinde de muhafaza olmuştur. სათილმიშ-ა “Satılmışa” < “Satılmış” özel ismi, çocuğun, gerçek manasından farklı şekilde satılması

istilahının “Türk-Moğol menşeden geldiğini ve kişi özel ismi olarak Hazarlar tarafından kullanıldığını” söylemektedir. Bkz. I. Javakhishvili, K voprosu o vremeni postroyeniya gruzinskogo khrama v Ani po vnov obsledovannim epigraficheskim pamyatnikam, in: *Khristianskii Vostok*, c. I, bölüm III, St. Petersburg 1912, s. 296.

¹⁰ C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz*, Budapeşte 1928, s. 204, 249.

¹¹ A. A. Freiman, *Iz istorii Sogdiani*, Moskova 1935, s. 4.

¹² W. Hinz, Zwei Steuerbefreiungs-Urkunden, in: *Documenta Islamica Inedita*, Berlin 1952, s. 216.

anlamına gelmektedir. Kendinden önceki erkek çocuğun ölümünden sonra doğan erkek çocuğa ise “Geldi” ismi verilmekteydi. Bu kökten Gürcü dilinde bir aile ismi türetilmiştir: გელდიაშვილი “Geldiaşvili”. თაღრივერდი “Tağriverdi” < “Tanrıverdi” (Tanrı tarafından bağışlandı); იმანვერდი “İmanverdi” < “İman verdi” (iman sahibi kıldı); ელბერდი “Elberdi” < “El berdi” (halk verdi) isimleri, bu çocuklar Allah’ın isteği neticesinde dünyaya geldiler ve buna binaen de onlar kötülüklerden emin kalacaklardır, anlamına gelirler.

Dinî anlamlar içeren özel isimler şunlardır: თანღრი-ა “Tanğri-a” < “Tanrı” (Tanrı), თაღრიეუ “Tağrieu” < “Tanrı kulu” (Tanrının kulu) v.d. Biz, aşağıdaki birkaç özel ismin de dinî mefhumlar içirdiğine ihtimal veriyoruz: დონმაზ “Donmaz” < “Dönmäz” (bir daha geri dönmez) –bu isim, Müslüman olmuş Hıristiyanların, bir daha eski dinlerine geri dönmeye istekli olmayacaklarını tekit etmek amacıyla mühtedîlere veriliyor olmalıdır–; დონდუ-ა “Dondu-a” || დონდი-ა “Dondi-a” < “Döndü” (kabul etti) –İslâm dinini benimsedi, bu dine girdi-.

Özel isim teşkil sürecinde ortaya çıkmış isimlerden bir kısmının, meydana gelmiş bir hadiseye işaret ettikleri görülür: “El gücü sel gücü” atasözünün ilk kısmında yer alan “el gücü” terkibi, Gürcü diline ელგუჯა-ა “Elguǰa” şeklinde erkek özel ismi olarak nüfûz etmiştir. Türk kabileleri arasında kız çocuğunun doğması pek de hoş giden bir durum değildi. Kadın özel ismi olan დოღმაზ “Doğmaz” || დუღმაზ “Duğmaz” < Doğmaz (başka doğmasın), son doğandan başka bir daha kız çocuğu doğmaması dileğini belirtmekte idi.

İsim, sıfat, fiil anlamları taşıyan kelime türlerinin bir kısmından da, aşağıda olduğu gibi, özel isimler türetilmiştir: İsimlerden ბლთა “Balta” < Balta, ყაია “Qaia” < Kaya, ოღღან “Oğlan” < Oğlan; sıfatlardan უზუნ-ა “Uzun-a” < Uzun, კუჩუკ-ი “Kuçuk-i” < Küçük, ყიზილ-ა “Qizil-a” < Kızıl; fiillerden გელდი-ა “Geldi-a” < Geldi (geçmiş zaman III. tekil şahıs), დონდუ-ა “Dondu-a” < Döndü, ბერდი-ა “Berdi-a” < Berdi, დურსუნ “Dursun” < Dursun, კოსუნ “K’osun” < Kosun, (emir III. tekil şahıs), დოღმაზ “Doğmaz” < Doğmaz, ყორხმაზ “Qorxmaz” < Korkmaz (geniş zaman menfi meful), ვერმიშ-ა “Vermiş-a” < Vermiş, სათილმიშ-ა “Satılmış-a” < Satılmış, “durmuş” kökünden gelen დურმიშხან “Durmişxan” < Durmiş, “dolmuş” kökünden gelen აიდოლმიშ “Aidolmiş”

< Dolmuş (bunların tamamı miş’li geçmiş zaman mefulüdürler); zarflardan *ააღაღაღა* “*Ialğuz*” (Türkçe “yalnız”, ET. “yalağuz” ile mukayese ediniz).¹³

Basit kelimelerin yanında mürekkep kelimeler de mevcuttur: *ააღაღაღა* “*Topçî*” < top + çî, *ყაღაღა* “*Qapîçî*” < kapı + çî, *ააღაღაღა* “*Dolençî*” < dilenci (dilen fiili “dilenmek” kökünden gelmektedir).

Türkçe’de isim-sıfat türetilmekte kullanılan “ı” soneki ile yapılmış kelimelerden bir kaç Gürcü dilinde özel isim olarak da kullanılmaktadır: *არალი* “*İaralı*” < Yaralı, *ათლაღან* “*Tatlaxan*” < Tatlı (bu misaldeki –ı son ekinde var olan “ı” sesi, Gürcü fonetik kaidesi uyarınca “a”ya dönüşmüştür), *ყუთლუ-არსლან* “*Qutlu-Arslan*” < Kutlu + Arslan. Sıfat ve isim, mürekkep isimler sınıfindandır: *ყარაღაღა* “*Qaragoz-a*” < Kara göz, *ყარაღაღა* “*Qaraqum-a*” < Kara kum, *ულუბეღ* “*Ulubeg*” < Ulu beg. Bu parçalar birbirine izafet terkibi esasına göre tamlayan ve tamlanan olarak birleşirler. Tamlayan (a), tamlanan (b): a) *ათაბეღა* “*Atabeg-a*” < Atabeg, *ათაკიში* “*Atakişi*” < Atakişi, *ალღარსლან-ი* “*Alparslan-i*” < Alparslan; b) *ელღუღა* “*Elğuş-a*” < El gücü, *ქორღლი* “*Koroğlı*” < Kör oğlu, *ათაღრიღ* “*Tançriğ*” < Tanrı kulu.

Özel kelimelerin terkihiyle bir araya gelmiş Türkçe cümlelerden müteşekkil birkaç özel isim de Gürcüce’ye geçmiştir. Mesela: *ადიდემურ* “*Adidemur*” < Adı demur (onun ismi demirdir manasında), *ადიბეღა* “*Adibeg-a*” < Adı beg (onun ismi beydir manasında), *შაღერღა* “*Şaverd-a*” < Şah verdi (şah bana verdi manasında), *ათაღრიღ* “*Tançriverdi*” < Tanrı verdi (Tanrı bana verdi manasında) v.d. Bu son iki isim cümlelerin fail ve mefulüne işaret etmektedirler.

Araştırmamızın konusu olan özel isimler, Türkçe kelimelerin Gürcü diline nüfüz ettiği dönemde görülen tüm fonetik kaidelerini muhafaza etmişlerdir.¹⁴ Bu özel isimler iki kaynaktan alınmışlar ve fonetik bakımından da birbirlerinin yerlerini tutmaktadırlar: *თემურ* “*Temur*” ve *დემურ* “*Demur*”, *თენღი* “*Tengiz*” ve *დენღი* “*Deniz-a*”. Bunlardan, başı

¹³ V. Jangidze, *saghirnunis ganskhvavebuli repleksebi turkalsa da azerbaijanul saliteraturo enebshi*, in: *TSU shromebi*, c. 116, Tiflis 1955, s. 264-265; M. Beltadze, XVIII saukunis turkulenovani dzeqli kartuli transkripsii, in: *TSU shromebi*, c. 121, Tiflis 1967, s. 150.

¹⁴ Bkz. S. Jikia, XVIII saukuneshi shedgenili kartul-turkuli sastsavlo tsigni, in: *Enatmetnsnierebis Institutis Shromebi*, c. I, Tiflis, s. 199-206; M. Beltadze, a.g.m., s. 150-153; Ts. Abuladze, *Sulkhan-Saba Orbelianis leksikonis sitqvanis turkuli targmanebi*, Tiflis 1968, s.25-36.

sessiz ünsüzle başlayan isimler, Kıpçak dilleri gurubundan ve başı sessiz ünlü ile başlayan isimler de Anadolu Türkçesi ile Azerî Türkçesinden Gürcü diline nüfûz etmişlerdir. Oğuz dillerinde kelimenin başında gelen sabit “y”nin, Kıpçak dillerindeki karşılığı değişken “y ≈ ž ≈ ž” harfleridirler. Bu durum, Gürcüce’ye geçmiş kelimelerde de gayet açık olarak görülmektedir. Gürcistan’ın dağlık bölgelerinde yayılmış olan “Žurğa” ismi, Karaçay-Balkar dilinde var olan “yoryğa” kelimesinden geçmiştir. Bu kelime, Oğuz dilleri gurubundan Gürcüce’ye ise “iorğa” şeklinde geçmiştir. Bununla birlikte, Karaçay-Balkar’dan geçen ilk şekli özel isim olarak kullanılırken, Oğuz dilinden geçen ikinci şekli özel isim olarak kullanılmamıştır. Bu dil guruplarında, kelimenin başındaki b ≈ v harfleri yer değiştirirler. “Vermek” fiilinin kökü, Gürcüce’ye Kıpçak dillerinden nüfûz etmiş olan özel isimlerde “ber-” şeklinde gelir. Mesela: ბერდი-ა “Berdi-a”, ელბერდი “Elberdi”. Buna karşın Oğuz dillerinden nüfûz etmiş olan özel isimlerde ise “ver-” şeklinde gelir. Mesela: ვერმიშ-ა “Vermiş-a”, თაღრივერდი “Tağrıverdi”.

Başlangıcı “dil” şeklinde olan bir çok Türkçe kelime, diğer dillere “dol” şeklinde nüfûz etmişlerdir. Mesela: Türkçe “dilmaç” > Rusça толмач “t’olmaç”, Almanca “dolmetscher”, Gürcüce “tolmaž-i”. Bu durum özel isimlerde de görülür. Mesela, Türkçe’deki “dilenci” > Gürcüce’ye დოლენჯი “dolenž-i” şeklinde geçmiştir. Bu değişme durumu, muhtemelen Türkçe’deki ses uyumu kuralına bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Gürcüce’ye geçmiş bulunan özel isimlerin ekseriyeti, “-a” soneki ile Gürcüceleştirilmektedirler. Bu ses, özel isimlerin sonuna bitişerek onlara küçültme ve sevimlilik anlamları katar.

Biz bu çalışmanın sonuna bir özel isimler lügatçesi ilave etmeyi uygun bulduk. Türkçe özel isimlerin türeme özellikleri nedeniyle, buradaki birkaç Türkçe mürekkep özel ismin Gürcüce karşılığı şekil bakımından doğru değildir.

Türkçe Kökenli Gürcüce Özel İsimler Lügatçesi*

* Çalışmamızın konusunu teşkil eden özel isimleri tespit ederken kullandığımız kaynakları tanımlamakta kolaylık olması hasebiyle her birine müstakil bir kod vermeyi uygun bulduk: A — A . Ghlonti, Kartveluri Sakutari Sakhelebi, Tiflis 1967; B — Özel İsimler Fihristi Eski Tarihi Belgeler Koleksiyonu Kopyası (Fon: 1450, Defter I, II) ve Eski Tarihi Belgeler Koleksiyonununun Aslı (Fon: 1449), Gürcistan Devleti Merkez Arşivi, Tiflis; C — T. Zhordania, kronikebi, c. I, II, Tiflis 1892-1895, 1968; D — Gürcistan İlimler Akademisi

A

- Adibeg-a (ადიბეგ-ა) < adibeg : Onun ismi beydir (A).
 Adidemur (ადიდემურ) < adidemür : Onun ismi demirdir (B).
 Adimxan (ადიმხან) < adımxan : Benim ismim handır (A).
 Ata (ათა) < ata : Baba, ced (A).
 Atabeg-a (ათაბეგ-ა) < atabeg : Atabey, bey olan baba (A).
 Atakişi (ათაქიში) < atakişi : Mert olan baba (B, 262).
 Aidemur (აიდემურ) < aydemür : Aydemir, demirden yapılmış ay (D, Hd-2233).
 Aidolmiş (აიდოლმიშ) < aydolmuş : Dolunay (B, 8-42; 38-31).
 Aladağ (ალადაღ) < aladağ : Rengarenk dağ (A).
 Alaverd-a (ალავერდ-ა) < allahverdi : Allah bana verdi (A).
 Alatemur (ალათემურ) < alatemür : Rengarenk demir (E, c. II).
 Altuin-a (ალთუინ-ა) : Bkz. Altun-a (ალთუნ-ა), (A).
 Altumişar (ალთუმიშარ) < altunmişar : Altın testere (A).
 Altun-a (ალთუნ-ა) < altun : Altın (A).
 Alparslan (ალფარსლან) < alparslan : Alparslan, kahraman aslan (C, c. I).
 Anaqiz (ანაყიზ) < anakız : Anne kız, kız gibi anne (A).
 Aslan (ასლან) < aslan : Aslan (A).
 Aslanbeg (ასლანბეგ) < aslanbeg : Aslanbey, aslan gibi bey (A).
 Aslanbi (ასლანბი) : Bkz. Aslanbeg (ასლანბეგ) (A).
 Aḡbuḡa (აღბუღა) < aḡ boḡa : Beyaz boḡa (A).

B

- Batirmaz (ბათირმაზ) < batırmaz : Zarar vermez (A).
 Bairam-a (ბაირამ-ა) < bayram : Bayram (A).
 Balta (ბალთა) < balta : Balta, nacak (A).
 Balçi (ბალჩი) < balçı : Balcı (A).
 Bašk'ira (ბაშკირა) < başkıra : Baş kıran (A).
 Beg-a (ბეგ-ა) < beg : Bey (A).
 Beglar (ბეგლარ) < beglar : Beyler (A).
 Beglik (ბეგლიკ) < beglik : Beylik (D, Fon 185).
 Beg-o ბეგ-ო || Beg-oia (ბეგ-ოია) : Bkz. Bega (ბეგა) (A).
 Begsoltan (ბეგსოლთან) < begsultan : Beysultan (A).

Berdi-a (ბერდი-ა) < berdi	: Bana verdi (A).
Biaslan (ბიასლან) < biyaslan	: Aslanbey, aslan gibi bey (A).
Buça (ბუჯა) < buğa	: Boğa (A).

G

Gapaçi (გაფაჩი) < gapaçi	: Kapıcı (A).
Geldi-a (გელდი-ა) < geldi	: Geldi (A).
Girgeldi (გირგელი) < geri geldi	: O geri geldi, geri döndü (B, 128).
Gozal-a (გოზალ-ა) < gözäl	: Güzel (A).
Gongli-a (გონგლი-ა) < gönli	: Onun gönlü (A).
Guržibeg (გურჯიბეგ) < gürcibeg	: Gürcübey (B, 629).

D

Danmaz (დანმაზ) < danmaz	: Bkz. Donmaz (B, 9-18).
Dağbaš (დაღბაშ) < dağbaš	: Dağın başı (B, 2695)
Deliqardaš-a (დელიყარდაშ-ა) < delikardaš	: Deli kardeş (D, Sd-555).
Demur (დემურ) < demür	: Demir (A), Bkz. Temur (თემურ).
Deniz-a (დენიზ-ა) < deniz	: Deniz (“Komunisti” Gazetesi, 17. II. 1957), Bkz. Tengiz (თენგიზ) < teñiz
Dolenžï (დოლენჯი) < dilenci	: Dilenci (A).
Dolmaz (დოლმაზ) < dolmaz	: Bkz. Donmaz (A).
Dondi-a (დონდი-ა) < dondu	: Bkz. Dondu-a (დონდუ-ა) (A).
Dondu-a (დონდუ-ა) < döndü	: Döndü (A).
Donmaz (დონმაზ) < dönmez	: Dönmez (A).
Donguz-a (დონგუზ-ა) < doñuz	: Domuz (A).
Doğmaz (დოღმაზ) < doğmaz	: Doğmaz (A), (kadın ismi).
Durmišxan (დურმიშხან) < durmuşxan	: Durmuşhan (A).
Dursun (დურსუნ) < dursun	: Dursun.

E

Egarslan-i (ეგარსლან-ი) < egarslan	: Ağaarslan (?), (A).
Egtabeg (ეგთაბეგ) < beglarbeg	: Beylerbeyi (D, Hd 2024, 1688 VI-22).
Elberdi (ელბერდი) < el berdi	: Bana halk verdi (A).
Elguža (ელგუჯა) < el gücü	: Halkın gücü (A).

V

- Valademur (ვალადემურ) < vala demur : Yüksek, yüce demir (D, Sd-480, 147).
 Vermiş-a (ვერმიშ-ა) < vermiş : Vermiş (Allah tarafından) (A).

T

- Tatara (თათარა) < tatara : Tatar (A).
 Tatarxan (თათარხან) || Tatarqan (თათარყან) < tatarxan: Tatarhan (A).
 Tatlaxan (თათლახან) < tatlıxan : Tatlıhan (kadın ismi) (A).
 Tanrı-a (თანღრი-ა) < tañrı : Tanrı (A).
 Tanrıqu (თაღრიყუ) < tañrıkulı : Tanrı kulu (B, 1611).
 Tarxan (თარხან) < tarxan : Bey; özgür, muaf olmuş (vecibelerden ve vergilerden) (A).
 Tağri (თაღრი) : Bkz. Tanyri-a (თანღრი-ა) (A).
 Tağriverdi (თაღრივერდი) < tañrı verdi : Tanrı verdi (B, 864), Bkz. Berdi-a (ბერდი-ა).
 Temirqan (თემირყან) < temirxan : Demirhan (A).
 Temur (თემურ) < temür : Demir (A).
 Temurbeg (თემურბეგ) < temürbeg : Demirbey (A).
 Temurçi (თემურჩი) < temürçi : Demirci (A).
 Tengiz (თენგიზ) < teñiz : Deniz (A), Bkz. Deniz-a (დენიზ-ა) < deniz.
 Tekturmaz-a (თექტურმაზ-ა) < tek'durmaz : Tek durmaz, yalnız kalmaz (A).
 Tolğur (თოღღურ) < toğrul : Şahin (A).
 Topçi (თოფჩი) < topçı : Topçu (A).
 Turk-a (თურქ-ა) || Turki-a (თურქი-ა) < Turk || Turki: Türk (A).

I

- Ialğuz (იაღღუზ) < yalğuz < yalağuz : Yalnız (A).
 Iaralı (იარალი) < yaralı : Yaralı (aşktan dolayı), (A).
 Ielberduq (იელბერდუყ) < (y)el berdik' : El verdik, elimizi verdik (A)
 Imanverdi (იმანვერდი) < iman verdi : Bana iman verdi (A), Bkz. Berdi-a (ბერდი-ა) < berdi

- K'**
- K'osun (კოსუნ) < kosun : Olsun, bıraksın, yaşasın (A).
- O**
- Ozbeğ (ოზბეგ) < ozbeg : Özbek (A).
 Oğlan-i (ოღლან-ი) < oğlan : Oğlan, erkek (B, 9107).
- S**
- Satılmış-a (სათილმიშ-ა) < satılmış : Satılmış (B, 28-213).
 Sağur-a (სანდურ-ა) < sağur : Sağır (A).
 Sağır-a (სადირ-ა) < sağır : Sağır (Türkçe); küçük (Arapça) (A).
 Solağ-a (სოლალ-ა) < solağ : Sultanın şahsî muhafızı (A).
 Soux (სოუხ) < so(ğ')ux : Soğuk (A).
 Subei (სუბეი) < sü bey : Subay, komutan (A).
- U**
- Uzbeğ (უზბეგ) < uzbeg : Özbek (A).
 Uzun-a (უზუნ-ა) < uzun : Uzun (A).
 Ulubeg-a (ულუბეგ-ა) < ulubeg : Ulubey (A).
 Uluxan-a (ულუხან-ა) < uluxan : Uluhan (A).
 Urkmaz (ურქმაზ) < ürkmaz : Ürkmez (A).
- K**
- Keldi (ქელდი) < keldi : Geldi (A).
 Kuçuk'-i (ქუჩუკ-ი) < küçük : Küçük (A).
- Q**
- Qazax-a (ყაზახ-ა) < qazak : Kazak (A).
 Qazbeg (ყაზბეგ) || Qazibeg (ყაზიბეგ) < ğazı beg : Gazi bey (A).
 Qaia (ყაია) < kaya : Kaya (A).
 Qaitmaz (ყაითმაზ) < kayıtmaz : Bir daha geri dönmez (A).
 Qara (ყარა) < kara : Kara, siyah; kahraman (A).
 Qaragoz (ყარაგოზ) < karagöz : Karagöz (D, 14479).
 Qaradağ-a (ყარადაღ-ა) < karadağ : Karadağ (B, 17-14).
 Qaraslan-i (ყარასლან-ი) < kara aslan : Kara aslan (A).

Qaraqum-a (ყარაყუმ-ა) < kara kum	: Kara kum (A).
Qaraxan (ყარახან) < kara xan	: Karahan, büyük, kahraman han, (B, 41-118).
Qardaş (ყარდაშ) < kardaş	: Kardeş (D, Hd-10413, 1738).
Qapıçı (ყაფიჩი) < kapıcı	: Kapıcı (B, 785).
Qaplan (ყაფლან) < kaplan	: Kaplan (A).
Qizarsan-i (ყიზარსან-ი) < kızılarslan	: Kızılarslan (B, 1146).
Qizil-a (ყიზილ-ა) < kızıl	: Kızıl, kırmızı (A).
Qizlar (ყიზლარ) < kızlar	: Kızlar (D, 6558).
Qirmiz-a (ყირმიზ-ა) < kırmız	: Kırmızı (A).
Qordaş (ყორდაშ)	: Bkz. Qardaş (ყარდაშ) (A).
Qorġan (ყორღან) < kurgan	: Kale; tepe; abidevi kabir (A).
Qorxmaz (ყორხმაზ) < korkmaz	: Korkmaz (A).
Qutlu-Arslan-i (ყუთლუ-არსლან-ი) < kutlu arslan	: Kutlu arslan (E).
Qularaġas (ყულარაღას) < kullar agası	: Kullar, gençler ağası (A).
Quliġan (ყულიღან) < kylican	: Kulcan (A).
Quluġbe (ყულუღბე) < kılıġbey	: Kılıġbey (A).
Quluxĉi (ყულუღხი) < kulluxĉi	: Hizmetkar; devlet memuru (B, 868).
Qurumŝi (ყურუმში) < kurumŝi	: Mütekebbir, mağrur (A).

Š

Šaverd-a (შავერდ-ა) < şah verdi	: Şah bana verdi (A).
Šaġul-a (შაყულ-ა) < şah kuli	: Şah kulu (A).
Šiŝman (შიშმან) < ŝiŝman	: Şiŝman (B, 6367).

X

Xazara (ხაზარა) < xazara	: Hazar (A).
Xazbeg (ხაზბეგ)	: Bkz. Qazbeg (ყაზბეგ) (A).
Xatun-a (ხათუნ-ა) < xatun	: Hatun, kadın, hanım (A).
Xak'an (ხაკან) < xakan < kaġan	: Orhun Türklerinin yöneticileri arasındaki en yüksek makam (A).

ჴ

- ჴanaslan (ჴანასლან) < canaslan : Canaslan, aslan ruhlu (A).
ჴanbek (ჴანბექ) < canbeg : Canbey, bey ruhlu (A).
ჴanverdi (ჴანვერდი) < canverdi : Kendi canını verdi (A).
ჴanibeg (ჴანობეგ) < canibeg : Bey canlı, bey ruhlu (A).
ჴიბა (ჴიბა) < cabğa : Orhun Türk kağanlarının akrabalarının lakabı.
ჴურა (ჴურა) < corğa : Yavaş yavaş giden at (A).